

OSMANLI DIŞ BORÇLARININ EKONOMİK VE SİYASİ SONUÇLARI

Nedim DİKMEN^(*)

Özet: Bu araştırmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısında dış borçlanma nedenleri, devleti borçlanmaya iten iç ve dış faktörler, borçlanma sebebiyle giderek derinleşen mali bunalımlar, verilen kapitülasyonlar, dış ticaret antlaşmaları, kapitalist Avrupa sermayesinin Osmanlı'yı nasıl yarı sömürge bir devlet haline getirdiği, bir buz dağının güneş nedeniyle çözülmesi gibi, Osmanlı Devleti'nin de dış borçlar nedeniyle her geçen gün çözülerek nasıl yok edildiği, Osmanlı'nın sosyal, ekonomik ve siyasi iflası, her defasında yenilgiyle sonuçlanan savaşlar yüzünden sürekli toprak kaybı, kısaca dünyanın en büyük imparatorluğunun tarih sahnesinden silinmesi ve bıraktığı dış borç mirası ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Dış Borçlar, Osmanlı İmparatorluğu, Reji Şirketi, Kapitülasyon, Kapitalist Sermaye, Duyunu-u Umumiye İdaresi.

Abstract: In this study, the reasons of external debts in the second half of 19th century of Ottoman Empire, internal and external factors leading to the loaning, gradually increasing financial problems because of the loaning, given capitulations, foreign trade agreements, how become half colony of Ottoman Empire through European Capital like the melting of iceberg because of the sun. Gradually disappearance of Ottoman Empire due to the external debts and social, economic and political bankrupt of the Empire, the loss of land because of the struggles having been lost. In short, the disappearance of the biggest Empire of the world in history and the left debt have deeply been investigated.

Keywords: External Debts, Ottoman Empire, The Turkish Tobacco Monopoly, Capitulation, Pax State, Capitalist Capital, Duyun-u Umumiye Management.

I.Giriş

Dış borçlar ülkeleri ekonomik ve siyasi yönden etkileyen en önemli değişkenlerden biridir. Dış borçların artması, ülkeleri, borç temin edilen ülkelere bağımlı hale getirir. 1854–1923 yılları arası Osmanlı Devleti'nin batılı ülkelere yoğun olarak borçlandığı ve giderek bir sömürge imparatorluğu haline geldiği dönemdir. Dış borç almanın bedelini Osmanlı Devleti bağımsızlığını ve topraklarını vererek ödemiştir. Sonuç olarak tıpkı bir kanser mikrobunun kısa bir sürede tüm vücuda yayılarak yok etmesi gibi, dış borçlar da Osmanlı'yı yok etmiştir. Dünya'nın en büyük imparatorluğunun dış borçlar sebebiyle nasıl yıkıldığı ve dünya dengelerinde nasıl bir değişime yol açtığı, tarihsel süreç içerisindeki yerini almıştır.

Osmanlı dış borçlarıyla ilgili şüphesiz bugüne kadar çok sayıda araştırma yapılmış ve makaleler yazılmıştır. Bu çalışmada amaçlanan konunun bir kez daha değişik bir bakış açısıyla irdelenmesi ve günümüz Türkiye'sinin

^(*)Yrd.Doç.Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF

Osmanlı'nın yaptığı hatayı tekrarlamaması için alması gereken dersler olduğu düşüncesidir. Sosyal bilimlerde, fen bilimlerinde olduğu gibi deney yapmak güçtür. Araştırmacılar her deneyin sonucunda mutlaka yeni bulgular elde eder. Bu açıdan Osmanlı dış borçları Türkiye için yaşanmış sosyal bir deneydir.

Bu çalışmada, Osmanlı'yı dış borçlanmaya iten iç ve dış nedenler, 1854-1923 yılları arası yapılan borç anlaşmalarının (istikraz = borç alma) nitel ve nicel özellikleri, sebepleri, Osmanlı Devleti içinde ikinci bir maliye bakanlığı olan Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluş nedenleri, dış borçların Osmanlı sanayisinin geri kalmasındaki etkileri, Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra Lozan Antlaşması'yla yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan dış borç yükü, borçlanma nedeniyle ortaya çıkan ekonomik ve siyasi sonuçlar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

II. Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanma Nedenleri

A. Dış Borçlanmanın Genel Nedenleri

Borçlanmaya karar veren bir ülke için yapılacak iki şey vardır, iç borçlanma veya dış borçlanma alternatifinden birini tercih etmek. İç borçlanma, mevcut kaynaklarda ek bir artışa yol açmaz. Bu nedenle ekonomiye ek bir kaynak sağlamak ve döviz cinsinden yeni ödeme imkanları yaratmak için dış borçlanma yoluna gidilir. Özellikle az gelişmiş ülkeler de gelir yetersizliği ve buna bağlı olarak tasarruflar çok düşüktür. Tasarruf yetersizliği nedeniyle yeni yatırımlar yapılamaz ve sermaye birikimi zor olmaktadır. Bu sebeple dış borçlanmaya gitme zorunlu bir neden olarak ortaya çıkar. Dış borçlanma ile umulan ekonomik faydalar şu şekilde ifade edilir:

- Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklar tüketim ve yatırım harcamalarında artışa yol açar. Ülkenin yatırım yapma kapasitesini artırır. Yeni yatırımlar makroekonomik açıdan ekonomik büyüme ve gelişmeyi artırır.

- Dış borçlanma, mevcut iç kaynaklara ek olarak yeni kaynaklar getirir. Böylece ülke kaynaklarının toplam miktarı artar.

- Az gelişmiş ülkelerin en büyük sıkıntısı döviz darlığı içinde olmalarıdır. Özellikle döviz sıkıntısı çekilen ülkelerde dış ödeme güçlüklerinin aşılması için dış borçlanma yoluna gidilir.

- “Dış borçlar alındıkları zaman ekonomiye reel bir kaynak sağlar. Fakat faiz ve anapara ödemeleri yapıldığı zaman da ülkeden bir kaynağın çıkması söz konusudur” (Karluk, 1997: 132).

- Dış ticaret açıkları az gelişmiş ülkeleri dış borçlanmaya iten en önemli nedenlerden biridir. İhracat ve ithalat arasındaki menfi fark dış borçlanma yoluyla kapatılır. Dış ticaret bilançosu sürekli açık veren ülkeler için dış borç yapmak kaçınılmaz bir sonuçtur.

- Alınan kredilerin rasyonel ve bilinçli bir şekilde verimli alanlarda kullanılması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde ekonomide eskisinden daha vahim sonuçlar ortaya çıkabilir.

- 19. Yüzyıl da Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma nedenleri hiç şüphesiz sanayileşme rüzgarına ters düşerek batı ülkelerine göre geri kalmış olması ve sermaye birikimi yetersizliği olarak özetlenebilir. Ancak dış borçlar İmparatorluğun ekonomik ve siyasal olarak çöküşünü hazırlayan en önemli etkidir.

B. İç Etkenler ve Borçlanma

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma nedenleri, bütçe açıkları, ödemeler bilançosu ve dış ticaret bilançosunun sürekli açık vermesi, alınan borçların savaş giderlerine kullanılması ve israf edilmesi, borçlanma suretiyle umulan gelirin elde edilememesi olarak ifade edilebilir.

Ödemeler Dengesi ve Bütçe Açıkları: Bir ülkede ödemeler bilançosunda meydana gelen açıklar borçlanmanın ana nedenlerinden biridir. Ödemeler bilançosu içinde yer alan unsurlardan özellikle dış ticaret bilançosu açıkları en önemlisidir. “*Osmanlı İmparatorluğu'nca yabancı ülkelere başlangıçta gelir elde etme amacıyla verilen kapitülasyonlar, 1740 yılından sonra süreklilik kazanmış; verilen bu tavizler imparatorluğun gerileme döneminde giderek ağırlaşmıştır.*” (Kazgan, 1999: 26 27). 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasından sonra sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde üretilen sanayi malları Osmanlı topraklarına serbestçe girmiş, yerli tüccar ve sanayici yabancı üreticiler karşısında rekabet edebilme gücünü kaybetmiştir. 1841 yılından itibaren bütçe açıkları artmaya başlamış, daha sonrası yıllarda ise giderek büyüyen bütçe açıkları dış borç almayı zorunlu kılmıştır. 1845 yılına kadar geçen yedi sene zarfında Osmanlı ithalatı beş katı artmış, buna karşılık ihracat da iki misli artış olmasına rağmen büyük bir tediye açığı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak henüz merkez bankasına sahip olmayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün altın, gümüş ve hatta bakır paralar dahi tediye açığını kapatmak için dış ülkelere gitmiştir (Kazgan, 1995: 1). Dış borçlar nedeniyle ortaya çıkan ödeme güçlükleri mali disiplinin tamamen kaybolmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1873-1914 yıllarını kapsayan dönemde her yıl dış ticaret dengesinin açık verdiği görülür. Şüphesiz bu durum Osmanlı Devleti'nin dışarıya borçlanmasında önemli bir faktör olmuştur. 1873-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi, toplam olarak 280 milyon Osmanlı Lirası açık vermiştir (Karluk, 1997: 478).

Savaş Giderlerini Dış Borçla Karşılama Amacı: 1854 Kırım Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti dış borçlanma yapmamıştır. Osmanlı Devleti, Fatih'in İstanbul'u almasıyla birlikte, kendi içindeki azınlıklardan oluşan Galata Bankerleri'nden borç alarak yaşamasını sürdürmüştür. Bunların etkileri de kapitülasyonlara ve Osmanlı'nın mali sorunlarına koşut biçimde artmıştı (Kazgan, 1990: 16 19). Osmanlı Devleti'nde dış borç alma devletin geleneğine aykırı ve onur kırıcı olarak görülüyordu. Bu sebeple bütçe açık verdikçe ülke içersindeki Rum ve Ermeni bankerlere başvurularak finans ihtiyacı karşılanmıştır. Fakat 1854-1856 Kırım Savaşı'nda büyük bir mali sıkıntı ortaya

çıkış, savaş giderlerinin karşılanması için İngiltere ve Fransa'ya başvurularak ilk defa 3.300.000 altın Osmanlı lirası dış borç alınmıştır. Ancak ele geçen meblağ 2.640.000 altın Osmanlı lirasıdır. Dış borç almamak için uzun süre direnen, ancak Kırım Savaşı sebebiyle dış borç alma zorunda kalan Osmanlı böylece finans kapitali ağına düşmüştür. Daha sonrası yıllarda borçlanma devam etmiş, 1854'den sonra yapılan dış borçların çoğu ya savaş giderlerinin karşılanmasında ya da daha önce yapılan borçların ana para ve faiz ödemelerinde kullanılmıştır. Böylece alınan borçların üretime yönelik yatırımlarda kullanılmaması kaynak yetersizliğine yol açmış, bu durum borçlanmayı daha da tetikleyerek Osmanlı'yı büyük bir borç batağına sürüklemiştir.

Lüks Tüketim ve İsrafa Yönelme: Dış borçların sürekli artması karşısında Osmanlı hanedanı mensupları ihtişam, lüks tüketim ve yaşayış tarzından hiçbir taviz vermemişlerdir. Bu dönemde 2.800.000.- İngiliz lirası harcanarak Dolmabahçe Sarayı yapılmıştır (1842-1856). Padişah Dolmabahçe Sarayı ile batıya, "*bakınız, Osmanlı ölmedi dimdik ayakta duruyor mesajını veriyordu.*" Ancak 1854 yılında başlayan Kırım Savaşı nedeniyle, Osmanlı Devleti ilk defa Avrupa'dan borç almak zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra devam eden borçlanma sebebiyle, Osmanlı Devleti büyük bir mali bunalım içersine girmiş, alınan dış borçların anapara ve faizini dahi ödeyemez duruma düşmüştür. Saray mensuplarının giderek artan masrafları ve lüks tüketimi, dış borçların daha çok artmasında rol oynayan faktörlerdir. Örneğin "*Şehzâdelerden biri için ısmarlanan pırlanta kakmalı bir altın sofra takımı ve ihtişam bakımından misli görülmemiş olan bir saltanat arabası III.Napolyon'un dikkatini çekmiş ve durum sadrazam Fuat Paşa tarafından Abdülmecit'e iletilmiştir*" (Morawitz, 1978: 20 21).

C. Dış Etkenler ve Borçlanma:

Osmanlı İmparatorluğu'nu 19. yüzyıl sonlarında borçlanma, moratoryum ve iflasa sürükleyen sebepler sadece 19. yüzyılda cereyan eden olaylar değil esasen 16. yüzyılın ortalarında başlayan mali bunalımların 17. ve 18. yüzyılda da devam ederek kronikleşmesine kadar dayanmaktadır. 19. yüzyıl Avrupa'sında sanayileşme devrimi sonrası sermaye birikiminin artmasıyla kapitalist bir aşamaya geçilmiş, bunu emperyalizm aşaması takip etmiştir. Osmanlı Devleti, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, kısa sürede sanayileşen ve zenginleşen kapitalist batı Avrupa ülkelerinin emperyalist baskıları ile açık pazar haline dönüştü ve sanayileşme atılımı engellendi.

Sanayileşme devrimiyle batıda ortaya çıkan üretim ve sermaye artışı kısa sürede, Osmanlı'yı kuşatma altına almıştır. Osmanlı'nın yapısal özellikleri ve dış faktörlerde bu olguyu desteklemiştir. "*Avrupa'da meydana gelen bu aşırı sermaye birikimi sonucu Fransız ve İngiliz yatırımcılar fazla paralarını yatıracak karlı alanlar aramaktaydılar. Osmanlı borçları da buna elverişli bir*

ortam hazırlamıştır” (Falay, 1989: 80). Osmanlı Devleti'nin borçlanması dış faktörlerin etkisi iki başlık altında incelenebilir:

Osmanlı Devletini Ekonomik Olarak Sömürgeleştirme Hayali: Batılı emperyalist ülkeler yüzyıllarca Osmanlı egemenliğini zayıflatmak, Osmanlı'yı sömürge devletlerden biri haline getirmek için çalışmışlardır. 16. yüzyıldan itibaren dünya genelinde yaygınlaşan Fransız ve İngiliz sömürgeciliği Osmanlı'yı tıpkı bir ahtapot gibi kollarının arasına almış, her çırpınıştta devletin üzerindeki baskı daha da artmıştır.

“Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak sömürülmesinin, 1535 yılında ilk kapitülasyonların Fransa'ya tanındığı zamandan itibaren başladığı söylemek mümkündür. 1740'da I. Mahmut zamanında kapitülasyonlarla tanınan ayrıcalıklar devamlı hale getirilmiş, 19. yüzyılda yapılan ticaret anlaşmaları ile daha da pekiştirilerek ekonomik sömürü süreci hızlandırılmıştır” (Çağlayan, 1980: 28).

Sanayi için yeni ham madde kaynakları ve üretilen ürünleri satabilmek amacıyla yeni pazarlar bulmak arayışında olan sanayileşmiş Avrupa ülkeleri, Osmanlı'yı ideal bir pazar olarak görmüşlerdir. Bu amaçla hem Avrupa'da üretilen malların Anadolu'ya taşınması hem de Anadolu'daki ucuz yerli hammaddelerin Avrupa içlerine kadar taşınması için demir yolu yapımına önem verilmiştir. Demiryolları inşaatının finansmanı için bu ülkelerden yüklü krediler alınmıştır. “*Gelen dolaysız yatırımların yarısından çoğu, dönem boyunca, demiryollarına yapıldı. Deyun-u Umumiye İdaresi'nin bunda küçümsenmeyecek bir rolü oldu. Vergi gelirlerinin artmasını isteyen idare, demiryollarının tarımı pazara açarken üretimi ve bu yoldan Aşar Vergi'si gelirlerini artıracaklarını hesaplamıştı*” (Kazgan, 2002: 29). Batılı ülkelerin bu düşüncesine karşılık Osmanlı Sultanı “*II.Abdülhamit ise, Demiryolları yapımını, İmparatorluğun dört bir yanında ikide bir patlak veren ayaklanmalara karşı merkezi devleti güçlendireceği, asker-silah sevkini kolaylaştıracağı kanısındaydı*” (Earle,1972: 32-38). Nitekim demiryollarının uzunluğu 1861'den 1908'e kadar katlanarak artmış, toplanan Aşar Vergisi gelirleri de yüzde 114 oranında artmıştır. Bu durum en çok, vergi gelirlerinin artmasını isteyen Deyun-u Umumiye İdaresi'nin işine yaramıştır.

Demiryollarının döşenmesi, sanâyileşmiş devletlerin, hâlâ “*sömürge gözü*” ile baktıkları devletlerin topraklarında gerçekleştirebilecekleri en iyi yatırım olarak tercih edilmekteydi. Böylece Avrupalılar kendi emelleri için dış borçları ekonomik sömürünün bir başka aracı olarak kullanmışlardır.

Sanayi Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri : 18. asrın ikinci yarısında İngiltere'de büyük bir sanayileşme hareketi başlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte ipliğin bükülmesi ve dokunması, buhar gücünün makinelere uygulanması fabrikalaşma ve üretimde işbölümünün yaygınlaşması, kitlesel üretimi artırmış ve üretim pazar için yapılmaya başlanmıştır. Üretim artışı Avrupa'da meydana gelen yeni değişiminde kaynağı olmuştur. İngiltere'de ortaya çıkan bu sanayileşme hareketi kısa bir sürede Fransa ve Almanya

başta olmak üzere diğer batı Avrupa ülkelerine de yayılarak, sermaye birikimi hızlanmış, böylece ticari kapitalizm yerini sanayi kapitalizmi aşamasına bırakmıştır.

“Sanayi devrimiyle birlikte batıda yeni bir burjuva sınıfı doğmuştur. Bu sınıf 18. yüzyıl toprak sahipliğine ve ticarete dayalı aristokrasinin yararlarına göre biçimlenmiş mevcut kurulu düzene karşı çıkan sanayi kapitalistleri sınıfıdır”(Selik, 1973: 177 178). Bu sınıfın öncülüğünde Avrupa’da gelişen kapitalizm bir süre sonra sermaye birikimi nedeniyle dışa açılma gereğini duymuştur.

Avrupa’nın ucuz ve bol mal üretimi dünya ticaret dengelerini değiştirdi, Avrupa’da hammadde ve pazar sorunu ortaya çıktı, bu sorunlar emperyalist batı Avrupa ülkelerini ulusal sınırları dışında yeni pazarlar bulmak ve sömürgelerinde koruyucu önlemler almaya yöneltti. *“Emperyalist düşünceye sahip batılı Avrupa ülkeleri, kapitüler rejim sayesinde Osmanlı’ya kendi ekonomik ve mali yapılarını kolaylıkla nüfuz ettirerek, hem artan üretimlerini hem de nakdi sermayelerini Osmanlı İmparatorluğu’nda değerlendirme fırsatı bulmuşlardır. Nakite ihtiyacı olan Osmanlı ile Avrupa’da birbirlerini tamamlamışlar, aralarında bir borç alışverişi dönemi başlamıştır”* (Gürsoy, 1984: 26 27)

Batıda bu değişimler yaşanırken Osmanlı’da bir sanayileşme hareketi olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti doğal kaynakları ve nüfus bakımından Avrupalılar için iyi bir pazar olarak görülüyordu. Osmanlı Devleti sanayi devriminden en çok etkilenen devletlerin başında gelir. Osmanlı genel olarak el emeğine dayalı sanayisini çağdaş teknoloji ile güçlendirememiş, yerli üretim mallarını ise yüksek gümrük vergileri uygulayarak, Avrupa’da ucuza üretilip Osmanlı pazarlarına satılan malların rekabetinden koruyamamıştır. Osmanlı’nın 1838 yılında İngiltere ile yaptığı ticaret anlaşmasıyla verilen haklar, kısa bir süre içinde diğer batılı büyük devletlere de tanınmış ve ülke adeta yarı sömürge haline gelmiştir. Avrupa’da üretilen mallar daha ucuza serbestçe Osmanlı pazarlarına girerken, Osmanlı’nın ürettiği hammaddeler daha ucuza yurt dışına çıkarılmıştır. Bu durum kısa sürede yerli sanayinin çökmesine yol açarak. Osmanlı’yı batılı ülkelerden borç almaya yöneltmiş, alınan paralar üretken yatırımlara dönüşmediği için, Osmanlı Devleti bu paraların faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüş ve sonunda iflas ettiğini açıklamıştır.

Bunun üzerine 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurularak devlet gelirlerinin önemli bir bölümü bu idarenin denetimi altına verilmiştir. Osmanlı’dan alacaklı ülkelerin sorumluluğu altında bulunan bu idare devletin mali bağımsızlığına büyük bir gölge düşürmüştü zamanla yaklaşık gelirlerin % 35’ini kontrol eder hale gelerek adeta ikinci bir maliye bakanlığı olmuştur. Sonuç olarak, *“borçlanma daha çok yabancı sermaye akımına yol açmış, sermaye yetersizliği nedeniyle yerli sanayi batılılarla yarışamamış, ya iflas etmiş ya da onlarla anlaşarak ortak olmuştur. Amacı kâr olan Avrupa’lı şirketler ulusal kaynakları rasyonel olmayan bir şekilde kullanarak, kendi*

ceplerini doldurmuşlar, ülke kaynaklarını kurutmuşlardır” (Güneş, 2002: 28 29).

III. 1854 -1923 Arası Yapılan Dış Borç Anlaşmaları

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 1854-1923 yılları arasında yaptığı dış borç anlaşmaları kronolojik olarak tablolar halinde verilerek, borçlanma nedenleri açıklanmıştır.

A.1854-1874 Dönemi :

Tablo 1'de 1854-1874 dönemi yapılan dış borçların anapara ve ele geçen net tutarları görülmektedir. Rakamlar Osmanlı'nın borçlanma yoluyla umduğunu bulamadığı ve yapılan borç tutarının % 53.2'sinin elde edildiği görülmüştür.

Tablo 1: Dış borçlar, “ External Debts” (1854 -1874)

İstikraz Tarihi	Anapara (OL)*	Safi Bedel (OL)*	Faiz (%)	Borçlanma Nedeni
1854	3.300.000 ¹	2.640.000	6	Kırım Savaşı giderlerini finanse etmek için.
1855	5.500.000	5.644.375	4	Bütçe açığını kapatmak amacıyla.
1858	5.500.000 ²	4.180.000	6	Kaimenin (kağıt para) bir kısmının tedavülden kaldırılması
1860	2.240.942	1.400.588	6	Eski borçların ödenmesi.
1862	8.800.000	5.984.000	6	Sultan Abdülaziz'in mali ıslahat girişimleri, Kaimelerin % 40'nın satın alınması ve kalanının borç senedi olan tahvillerle değiştirilmesi
1863	8.800.000	6.248.000	6	Galata bankerlerine olan dalgalı borçları azaltmak ve ayarı bozuk olan paraları ortadan kaldırmak.
1865	6.600.000	4.356.000	5	Eski borçların anapara ve faiz ödemeleri ,
1865**	40.000.000	20.000.000	6	Borçlara karşı çıkarılmış olan tahvillerin hükümet tarafından uzun vadeli ve harici bir istikraza dönüştürülmesi
1869	24.444.442	13.200.000	3	Bütçe açıkları ve dalgalı borçların ödenmesi,
1870	34.848.000	11.194.920	6	Rumeli Demiryolları inşası için,
1871	6.270.000	4.577.100	9	Borç anlaşması credit General Otoman ve Londra'da Chon Sons ve Dent Palmer ve ortakları ile yapıldı.
1872	5.302.220	5.222.686	5	Hükümetin çıkarmış olduğu tahvillerin, credit General Otoman ve Austro-Tttoman Bankası tarafından % 98.5 ihraç fiyatıyla satın alması,
1873**	12.612.110	6.832.551	6	Hükümet 1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyeceğini anladığından “1873 ikinci tertip “umumi borçlar” tahvilleri ihracı,
1873	30.555.558	16.500.000	6	Yeni borçlanma,
1874**	44.000.000	19.140.000	5	Vadesi dolan dış borç ve faizlerinin ödenememesi nedeniyle devletin umumi gelirleri karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarının genişletilmek şartıyla bankadan alınan borç.
	238.773.272	127.120.220		TOPLAM BORÇ

Kaynak: Yeniay, İ.Hakkı. Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, S. 20 – 25' den yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹Kırım savaşının finansmanı için yapılan ilk dış borç anlaşması. Karşılık olarak Mısır vergisi gösterilmiştir. ² Osmanlı mali bağımsızlığını kısıtlayan ilk adımlardan biridir.

Altın Osmanlı Lirası (OL). ** Umumi borç.

Bu dönemde 238.773.272.- Osmanlı lirası ana paraya karşılık ele geçen net tutar 127.120.220.- liradır. Vedat Eldem'in yaptığı bir çalışmaya göre, çıkarılan tahvillerin başa baş fiyatları üzerinden satılmalarının mümkün olmadığı görülmüştür. "1854-1874 döneminde toplam 5.298.7 milyon frank değerinde tahvil çıkarılmış ancak tahvillerin ortalama ihraç fiyatı % 56.8 olmuştur. Bu rakam Osmanlı Devleti'nin % 43.1'lik fazladan bir borç yükü altına girdiğini ifade eder (Eldem, 1970: 260 262).

Söz konusu dönemde borçlanma tahvillerinin itibari kıymeti ve ihraç fiyatları ile fiilen ele geçen para tutarı tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Borçlanma Tahvillerinin İtibari Kıymeti, İhraç Fiyatları ve Fiilen Ele Geçen Para (Milyon Frank Olarak), (1854-1874).

Yıllar	Tahvillerin İtibari Kıymeti	Satış Fiyatlarının İhraç Kıymetine Oranı %	Fiilen Ele Geçen para
1854	75	80	60
1855	125	100	125
1858	125	76	95
1860	50	63.5	31.8
1862	200	68	136
1863	200	68 ve 72	142
1865	150	66	99
1865	909.1	50	454.5
1869	555.6	61	388.1
1870-72	792	32.12 1/2	254.4
1871	143.5	73	104
1872	278.2	98.5	273.9
1873	694.4	59.5	414.2
1874	1000	43.5	435
TOPLAM	5.298.7	56.8	3.012.9

Kaynak: Eldem, Vedat. Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, s.160-161.

Tablo 2'deki verilere göre 1854-1874 döneminde çıkarılan tahvillerin itibari kıymetinin 5298.7 milyon frank, fiili ele geçen paranın da 3012.9 milyon frank olmuştur. Tahvillerin başa baş fiyatları üzerinden satılmadığı, ortalama ihraç fiyatının % 56.8 olduğu görülür. Bu durum Osmanlı Devleti'nin %43.2'lik fazladan bir borç yükü altına girdiğini göstermektedir.

B. 1880-1903 Dönemi :

Bu dönemde yapılan dış borç anlaşmaları ve alınan tutarlar Tablo 3'de verilmiştir. 1880-1903 dönemi yapılan dış borç anlaşmaları incelendiğinde borçlanma nedenlerinin eski borçları kapatarak yeni şekle dönüştürmek (1890, 1891, 1894, 1902, 1903 anlaşmaları), bütçe açıklarını gidermek (1893, 1896

anlaşmaları), dış ticaret bilançosu açıklarını kapatmak (1888 anlaşması) ve avans suretiyle alınan eski borçları kapatmak (1886 anlaşması) olduğu görülür.

Tablo 3: Dış borçlar, “External Debts” (1880 -1903)

İstikraz Tarihi	Anapara	Ele Geçen Meblağ	Faiz (%)	Borçlanma Nedeni
1886	6.500.000	6.500.000	5	Osmanlı Bankası’ndan muhtelif tarihlerde alınan avansların muntazam borçlar haline çevrilmesi,
1888	1.650.000	1.155.000	-	Osmanlı Devleti’nin Almanya’dan aldığı mühimmat bedelinin ödenmesi.
1890	8.609.996	6.457.497	4	Mümtaz tahvillerin tebdile tabi tutulması, Bu amaçla hükümet, Duyun-u Umumiye idaresi ve Osmanlı bankası arasında bir mukavele imzalanarak tahviller % 4 faizli ve % 1 itfali borca dönüştürüldü.
1890	4.999.500	4.399.560	4	İç ve dalgalı borçların muntazam borca tahvili,
1891	6.316.920 ¹	5.685.228 ¹	4	Borç karşılığı yeni tahvil çıkarılması, Osmanlı Bankası ve Rothscil firması tahvillerin tümünü % 90 fiyatla satın almıştır.
1893	1.000.000	700.000	4	Bütçe açıklarını karşılamak amacıyla. Borçlanma M.georges de Zogheb’in başında bulunduğu bir banker gurubuna yapıldı.
1894	32.400.000 ²	23.814.000 ²	4	Rumeli Demiryolları imtiyazını alan şirketin 1885 yılında hükümete verdiği avansın ödenmemiş kısmı olan 20.637.624 frank’ın ödenmesi için,
1894	8.212.340 ¹	7.473.229 ¹	3.5	1854 ve 1871 istikrazlarının tahvili amacıyla,
1896	3.272.720	2.781.812	-	Rumeli Demiryolu Kumpanyası’na yapılacak ödeme, Girit isyanı ve Ermenistan olaylarını nedeniyle ortaya çıkan ek giderler için,
1902	8.600.000	6.880.016	4	Gümrük istikrazı tahvili için
1903	2.376.000	2.376.000	-	Konya’dan Basra körfezine uzanacak demiryolunun finansmanı için yapılmıştır.
1903	48.960.000 ²	39.902.400 ²	-	1888 tarihli Balık avı istikrazının tahviline karar verilmesi üzerine yapılmıştır.
Türk Lirası	37.008.216	31.249.885	Ortalama tahvil ihraç fiyatı % 84.4	
İngiliz Lirası	14.529.260	13.158.457	İhraç ortalaması % 90.5	
Mark	81.360.000	63.716.400	İhraç ortalaması % 78.3	

Kaynak: Yeniay, İ.Hakkı. Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, s. 20 – 25.

¹ İngiliz lirası, ² Mark , Diğer Değerler Altın Osmanlı Lirasıdır.

Bu dönemde Osmanlı maliyesi henüz borç sarmalından kurtulamamış, her geçen gün durumun daha da vahim bir hal aldığı görülmüştür. Alınan borçların üretken yatırımlarda kullanılmadığı, borcun anapara tutarı ile ele geçen meblağ arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Bazı borçlar daha alınmadan eski borçların faizine kesilmiştir. Kısaca borcun borçla ödendiği bir dönem yaşanmıştır.

C. 1903-1923 Dönemi :

Tablo 4: Dış borçlar, “External Debts” (1901- 1923)

İstikraz Tarihi	Anapara (OL)	Faiz (%)	Borçlanma Nedeni
1903	32.738.772	4	Tedavüldeki B,C,D tertibi tahvillere karşılık olmak üzere yeni tahvil çıkarılması, söz konusu tahvillerin kaldırılması.
1904	2.750.000	4	Anlaşma Osmanlı Bankası, Pariste bulunan Comptoir d'Escompte ve Fransız bankalarından oluşan bir gurupla yapılmıştır. Borca ilişkin tahvil ihracı.
1901-1905	5.306.664	4	Yeni tahvil çıkarılarak Osmanlı Bankası'na borçlanma
1905	2.640.000	4	1904 yılında Almanya'ya yapılan askeri mühimmat sipariş bedelleri ve Anadolu şimendiferleri ve Deutche-Bank'a olan avans borçlarının ödenmesi,
1908	5.236.000	4	İnşaatına devam edilmekte olan Bağdat demiryolunun 840 kilometrelik Bulgurlu-Halep, Tellihabeş-Halep kısmının kilometre teminatının ödenmesi için
1908	4.711.124	4	II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'de devletin mali sıkıntıda olması. Bütçe açıkları yanında, yüksek faizli avanslarında ödenmesi gerektiğinden yeni tahvil ihracı
1909	7.000.004	4	Bütçe açığını kapatmak için tahvil yoluyla borçlanma
1910	1.712.304 1.000.000	4 4	İzmir-Bandırma Demiryolu ve Hüdeyda-Sana şirketleriyle yapılan mukavele gereği borçlanma
1911	7.040.000	4	8 Milyonluk bütçe açığını kapatmak amacıyla borçlanma
1913	1.485.000	5,5	Tersane ıslahı için sermaye temini.
1914	500.000	5	İtalyan ve Balkan savaşlarının masraflarını karşılamak amacıyla birtakım imtiyazlı şirketlerden alınan dalgalı borçların, muntazam borçlar haline dönüştürülmesi.
TOPLAM	72.119.868		

Kaynak: Yeniay, İ.Hakkı.Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, s. 20 –25.

Tablo 4’de 1903-1923 döneminde yapılan borçlanmaların esas itibariyle daha önce yapılan borçlanma nedenleriyle aynı olduğu, hatta daha önce yapılan dış borçların mali sıkıntılara yol açması ve devlet üzerindeki yükünü ağırlaştırması nedeniyle yeniden borçlanma yoluna gidildiği görülür. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti yaşanan mali güçlükleri aşabilmek için sürekli olarak dış borçlanma yoluna gitmiştir.

IV. Dış Borçlanmanın Ekonomik ve Siyasi Sonuçları

A. Dış Borçlanmanın Ekonomik Sonuçları

Mali Kontrol ve Devletin Kuşatılması : İngiltere ve Fransa başta olmak üzere batılı ülkeler, Osmanlı'nın yıkılması için özellikle ekonomik özgürlüğünün yok edilmesi, dışarıya bağımlı, borçla varlığını sürdüren zayıf ve güçsüz bir devlet olmasını arzu ediyordu. Bu gaye ile yüzyıllarca fırsat kollamışlardır. Ortaya çıkan çok küçük fırsatlar bile değerlendirilerek devletin mali bakımdan denetim altına alınması için girişimler yapmışlardır. Mali kontrolün ele geçirilerek ekonomik bağımsızlığın kaldırılması batılı ülkeler için çok önemliydi. 1838'de İngiltere ile yapılan ticaret antlaşması ile tanınan ayrıcalıklar, Avrupa'nın diğer sanayileşmiş ülkelerine de verildikten sonra, 1845 yılına kadar geçen yedi yıl zarfında Osmanlı ithalatı beş kat artmış, buna karşılık ihracatta iki misli artış olmasına rağmen büyük bir dış ticaret bilançosu açığı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti dış borç almamak için uzun süre direndi, yabancı ülkelerden dış borç alınması geleneklere aykırı ve onur kırıcı olarak kabul ediliyordu. “Öte yandan Şeyhülislam fetvası ile de dış borcun mekruh olduğu ilan edilmiştir” (Cezar, 1986: 137). Ancak ekonomik ve mali sıkıntılar Osmanlı'nın tüm direncini kırmıştır. Osmanlı tarihteki ilk dış borçlanmasını 1854 Kırım Savaşı'nın finansmanı için yaptı. Bu amaçla İngiltere'den 3 milyon sterlin borç alındı. Anlaşma gereği, *Savaş giderlerine harcanması için verilen parayla ilgili koşulların yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek için İngiltere ve Fransa 2 komiser tayin etme hakkını elde ettiler.* (Blaisdell, 1940: 43 44). Böylece borçla birlikte Osmanlı maliyesi üzerinde denetim başlamış oldu. İlk borçlanmayı diğerleri takip etti ve 1874 yılına kadar toplam 16 ayrı borç anlaşması yapıldı, bunlardan 127 milyon lira sağlandığı halde, 239 milyon lira borçlanılmıştır. Bu borçların en önemli özelliği borç faizlerinin toplamı mali gelirlerin % 25'ini oluşturmasıdır. Gelirin %25'ini götüren faiz 1865'ten itibaren Osmanlı'yı alarma geçirdi. Nihayet Osmanlı Devleti 1875'de moratoryum ilan ederek vadesi gelmiş dış borçların ödenmesini belli bir süre içinde geçici olarak durdurdu. Bu amaçla 1875'in Ramazan ayında (6.10.1875 tarihli kararname) '*Ramazan kararnameleri*' ismiyle yeni önlemler alındı. Bu kararnamelerde borç faizlerinin yarısının ödeneceği, geri kalan yarısının da tahvile yani kağıtla ödeneceği belirtiliyordu. Ayrıca bir altının değeri 235 kuruştü ve bu değer bir anda 900 kuruşa çıkarıldı. Yani bugünkü terminolojiyle Osmanlı devalüasyon yapmak zorunda kalmıştı.

1875 yılında alınan bu tedbirler yeterli olmayınca, 1876 Nisan ayında bütün borçların anapara ve faiz taksitleri ödemelerine son verildi. Özellikle 1874'te ihracat geliri 19 milyon sterlinken kısa vadeli borcun 16 milyon sterline ulaşması, oysa hükümet gelirinin 22.5 milyon sterlinde kalması, moratoryumun en yakın nedeniydi (Kıray, 1993: 145). Ayrıca 1869-1875 arasındaki 6 yılda alınan borç tutarı, 1854-1868 arasındaki iki katına varmıştı (Pamuk, 1984:

55 56). Bu durum 20 Aralık 1881 tarihli “Muharrem Kararnamesine” kadar devam etti. 1879 yılında yeni tedbirler alınması amacıyla “*İdare-i Rüsüm-u Sitte*” çıkarıldı. İmparatorluğun en önemli gelir kaynakları olan tütün, şeker, tuz, ispirotolu içkiler, ipek gibi gelir kaynaklarından alınan vergiler, Galata Bankerleri'ne bırakıldı. Bir müddet sonra İngiliz ve Fransız hamiller birleşerek borçların tasfiyesi için Osmanlı imparatorluğu'na baskı yapmaya ve projeler hazırlamaya başladılar. Bu amaçla, yeni bir yöntem olarak 20 Aralık 1881 tarihinde Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kurulması : Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyemez durumda olduğunu ilan edince, alacaklı finans kurumlarının bağlı oldukları hükümetlerin baskısı ile tayin edilen temsilciler 1881 Eylül ayında İstanbul'a geldiler. Bu sırada devletin başında II. Abdülhamit vardı, Osmanlı'nın dış borcu 252 milyon 801 bin 885 altın Osmanlı lirasını bulmuştu, Osmanlı hükümeti ile yapılan müzakereler neticesi yapılan anlaşmayla 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) tarihinde ünlü “Muharrem Kararnamesi” ilan edildi.

Şekil.1: İlk “Düyun-u Umumiye İdaresi” Binası, İstanbul.

Bu kararname ile bir dizi vergi gelirlerinin alacaklılara terk edilmesi, dış borçların tam bir dökümünün yapılarak borç miktarının belirlenmesi, vergi gelirlerinin tahsili ve borç yönetimi için alacaklı ülkeleri temsil eden kişilerden oluşan bir kurulun idaresinde “Düyun-u Umumiye İdaresi” kuruldu. Bu kavram aynı zamanda “Genel Borçlar İdaresi” anlamına geliyordu. “1881 yılında Muharrem kararnamesi ile Osmanlı borçlarının konsolide edilip yeni tahviller çıkarılarak eski alacaklıların hakları son kuruşuna kadar gecikme faizleri ile korundu. Ama nasıl? Bu günkü ekonomik ve politik anlayışa göre Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tartışma konusu yapacak bir Düyun-u Umumiye İdaresi Kurularak” (Kazgan, 1995: 2). Anlaşmaya göre hükümetin, idareye yardımda bulunmak ve onu himaye etme mecburiyeti vardı. Doğacak

ihtilaflarda hakemlere müracaat edilecek, ancak hakemlerin verdiği kararlar temyiz yolu açık olmayan kesin kararlar olarak kabul edilecektir.

Duyun-u Umumiye İdaresi, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya ve Galata Bankerlerini temsilen 7 üyeden oluşmaktadır. Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti’de İdare’nin meclisi’nde yer aldılar. Başkanlığı sırayla İngilizler ve delegeleri yapmışlardır. Duyun-u Umumiye İdaresine “Rüsûm-u Site” denilen vergilerin tahsil yetkisi verilmişti.

Duyun-u Umumiye İdaresi 13 kalem mala el koymuştur. Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren adeta iki bütçeli ve iki maliye bakanlığı olan bir devlet haline gelmiştir. 1911 yılında Osmanlı Maliye Bakanlığı’nın 5472 çalışanı vardı, buna karşılık Duyun-u Umumiye İdaresinde 9000 kişi çalışıyordu. (Ülman, 1972: 64 66). Duyun-u Umumiye İdaresinin 1911/12 mali yılında elde ettiği gelirler ile devlet gelirlerinin karşılaştırılması Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: *Duyun-u Umumiye İdaresi’nin Toplam Gelirler İçindeki Payı (1911/2)*

Gelirler	Toplam Gelir	D.U.İ Geliri	Toplam Gelirler içinde D.U.İ payı (%)
<i>Vasıtasız Vergiler</i>	16.230	3.728	22.9
<i>Damga Vergisi</i>	1.451	574	39.4
<i>Vasıtalı Vergiler</i>	5.512	1.714	31.0
<i>İnhisarlar</i>	2.697	2.146	79.5
TOPLAM	25.890	8.162	31.5

Kaynak : İnce, Macit, Devlet Borçlanması s.65.

Tablo 5’de görüldüğü gibi Duyun-u Umumiye İdaresi devlet gelirlerinin % 31.5’ini kontrol eden bir kurum haline gelmiştir. Rüsûm-u Site içinde özellikle tütün geliri üzerinde en fazla durulan kaynak olmuştur. Bu nedenle Duyun-u Umumiye yönetimi tütün geliri için Fransız “Reji” şirketini kurdu. Reji İdaresi arkasındaki Duyun-u Umumiye gücüne dayanarak işlerini istediği biçimde yürütüyordu. Hükümet Reji şirketine müdahale edemiyor, Reji şirketi karşısında aciz kalıyordu Reji şirketine memur olmak inanılmaz imtiyazlara sahip olmak anlamına geliyordu. Reji şirketinde çalışan memurlara verilen maaş son derece yüksekti. Reji İdaresi kaçakçılarla savaşmak için devletin kolluk kuvvetlerine güvenmemiş ve kendi güvenlik gücünü oluşturmuştu. Fransız (Reji) şirketinin kolluk kuvvetleri, kaçakçılarla mücadelede acımasız tavrı ile istenilen etkinliği sağlamıştı. Tütün kaçakçılığını önlemek için görevlendirilen Reji kolluk kuvvetleri Anadolu’da yaklaşık 9000 kişiyi öldürmüş, koskoca Osmanlı Devleti bu olayları soruşturmadan aciz kalmıştır. Bu şirket kapitalizmin vahşi kurallarını hiç acımadan Osmanlı halkına uygulamıştır. Fransız “Reji” şirketinin kurduğu jandarma müfrezeleriyle estirdiği baskı havası

ve çevirdiği “entrika”lar (Avcıoğlu,1968 : 65 67) ileriki yıllarda güçlü tepkilerin kaynağı oldu.

Bu idareyle birlikte dış borçlar azalacağı yerde daha da artarak devam etmiştir. 1908 yılında II.Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte milli bir sanayi, milli bir ekonomi anlayışı benimsenmek istenmiş, ancak bu amaçla yapılan uygulamalardan bir sonuç çıkmamıştır. 1914 yılında başlayan birinci Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan ekonomik tahribat ise Osmanlı’nın her şeyini alıp götürmüştür. 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması’yla birlikte artık bir cihan imparatorluğu değil batılı ülkelerin tayin edeceği, geleceği kabullenmiş bir devlet vardır.

Sanayileşme Atılımı Nasıl Engellendi : 15 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Dünya’nın en gelişmiş ülkesidir. Bu yıllarda Avrupa’da yaşayan, insanlar Anadolu’ya göç etmek hayaliyle yaşıyordu. Osmanlı Devleti’nin ekonomisi genel olarak tarıma dayanmakla birlikte, Osmanlı’da gemi yapımı, çinicilik, dokumacılık, el sanatları oldukça ileriydi. Osmanlı Devleti 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da başlayan sanayileşme devrimine adapte olamadı bu nedenle sanayide makine gücünün kullanıldığı bir sanayi kurulamamıştır. El emeğine dayalı mevcut yerli sanayi de batı Avrupa ülkelerinin rekabeti karşısında hızla gerileyerek kısa süre içinde çökmüştür.

Sanayileşme atılımında özellikle verilen kapitülasyonlar, İngiltere başta olmak üzere imzalanan dış ticaret antlaşmaları ve dış borçlar önemli derecede etkili olmuştur. Özellikle Adam Smith’in Liberal iktisadi kurallarının 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması’yla baskı altında uygulanmaya çalışılması sanayinin daha doğmadan ölmesine yol açmıştır. “*Balta Limanı Ticaret Antlaşması (16 Ağustos 1838), buharlı dokuma tezgahları, çırçır makineleri, elektrik motoru ve jeneratör üretimdeki yerini aldığı, elektrikli yolcu trenleriyle ticaretin hızlandığı, silindir baskı makineleriyle, elektirikli telgrafla haberleşmenin yaygınlaştığı bir dönemde imzalanmıştır*” (Minibaş, 2004: 17). Bu anlaşma Osmanlı’nın kapitalizme eklenme sürecinin başlangıç aşamasıdır. Yapılan anlaşmalarla verilen tavizlerin yabancı girişimcilere sağladığı ayrıcalıklar karşısında yerli girişimciler ya piyasadan çekilmek ya da yabancılarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti’ni kendisine geniş bir tüketim ve hammadde pazarı olarak gören Avrupalı kapitalistler, bir taraftan mallarını satarken, diğer yandan kendi aralarında kurdukları şirketlerle ulaştırma, endüstri, bankacılık, kamu hizmetleri ve hatta tarım alanlarına yatırımlar yaparak, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki geniş yatırım fırsatlarını iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak ülkede limanlar, demiryolları, elektrik, havagazı, su, tütün işletmeleri, çeşitli madenler ve fabrikalar, Avrupalı girişimciler tarafından işletilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, sanayileşmiş batılı ülkelerin açık pazarı haline gelmesine engel olamamıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla ekonomik gelişme için sanayileşmenin gerekli olduğu düşüncesi ve 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu’da sanayileşme açısından bir işe yaramamış, beklentileri karşılamakta çok yetersiz

kalmıştır. 1915 sayımına göre Osmanlı sanayinde Türkler sermayedar ve işçi olarak % 15 oranında yer tutarken, yabancılar (Rum, Ermeni, Yahudi vb.) % 85 oranında bir paya sahiptir” (Karluk, 1997 : 196).

Dış Borç Mirası: Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinden sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan ağır bir borç yükü miras kalmıştır. Atatürk Türkiye'sinde yeni bir ekonomik yapı meydana getirmek için büyük bir gayret sarf edilmeye başlanmıştır. Ancak devir alınan dış borç yükü yeni Cumhuriyet hükümetinin karşı karşıya bulunduğu sorunlar arasında en önemlisidir. Atatürk'ün iktisadi politikalarının uygulanmasında dış borçlar yeni ekonomik atılımlara girişilmesini engelleyen en etkili faktörlerden biri olmuştur.

“Kurtuluş Savaşı ile siyasi bağımsızlık sağlandığına göre yapılacak şey, Osmanlı'dan miras kalan bu ağır ekonomik koşulları değiştirmektir. Bu amaca ulaşmak için de engellerin ve özellikle kapitülasyonların kaldırılması gerekiyordu. Nihayet 1924 temmuzunda Lozan antlaşması ile kapitülasyonlar, yabancılarla verilmiş olan bütün hak ve bağımsızlıklar kaldırılmış, Atatürk Türkiye'sinde devletin kendi gelirleri ve maliyesi, ülkenin ticari ve sanayi etkinlikleri üzerinde kayıtsız ve koşulsuz egemenliği sağlanmıştır” (Karakayalı, 1998: 29). Ancak dış ticaret anlaşmalarıyla verilen ayrıcalıklar 1929 yılına kadar bir sorun olarak devam etmiştir.

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde müzakere edilen Osmanlı borçlarının anlaşma hükümlerine göre, I. Dünya Savaşı'ndan önce alınan borçların % 40'ı Türkiye Cumhuriyeti'nin omuzlarına yüklenmiştir. Buna karşılık Lozan Antlaşması'nın 46-57 maddesine göre Düyun-u Umumiye İdaresi, 1881 Antlaşması ile tanınmış olan gelirleri kontrol etme yetkisini kaybetmiştir.

Türkiye, konferans sırasında Osmanlı toprakları üzerinde 16 bağımsız ülke bulunduğunu, alınan borçların bir kısmının bu yeni ülkelere harcandığını ve borçların buna göre dağıtılmasını istemiştir. Ancak Türkiye'nin bu isteği kabul edilmemiştir. Nihayet 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'te bir antlaşma imzalanarak borçlar mirasçı ülkeler arasında dağıtılmış ve “en büyük pay (84.6 milyon TL) Türkiye Cumhuriyeti'ne verilmiştir” (Şahin, 2002: 26 27). Sonuç olarak borçların paylaşılması konusunda devletlerin aldıkları toprakların gelirleri ile orantılı olması kararlaştırılmıştır. Buna göre her devletin hissesine düşen borç miktarı tablo 6'da verilmiştir.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarından payına düşeni, taksitlerini aksatmadan ödeyerek, 1954 yılında tasfiye etmiştir. Böylece 1854 yılında başlayan dış borç tuzağından kurtulmak için tam bir asır geçmiştir.

Tablo 6 : Lozan Barış Antlaşması Hükümlerine Göre;
Osmanlı Borçlarının Ülkelere Göre Paylaşımı

Ülkeler	Borç Tutarı
Türkiye	84 597 495
İtalya	243 200
Arnavutluk	1 633 233
Bulgaristan	1 776 354
Yunanistan	11 054 534
Yugoslavya	5 435 597
Suriye- Lübnan	11 108 858
Filistin	3 284 429
Ürdün	733 610
Irak	6 772 142
Necit	129 150
Hicaz	1 499 518
Asir	26 138
Yemen	1 182 104
Maan	128 728
TOPLAM	129 605 090

Kaynak: Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre 13.06 1928 tarihinde Paris’de yapılan anlaşma sonucu paylaşım.

B. Dış Borçların Siyasi Sonuçları :

Osmanlı Devleti’nin dış borç almak için başvurduğu batı Avrupa ülkeleri her borçlanmada kendi çıkarları doğrultusunda değişik politikalar geliştirerek, çeşitli tavizler elde etmiştir. Dış borçların Osmanlı’yı ekonomik ve mali açıdan zayıflatması yabancıların isteklerini artırmıştır. Borçlanmanın siyasal sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

* Mısır valisi Kavala’lı Mehmet Ali Paşa isyanının bastırılması için Osmanlı Devleti’ne yardım eden İngiltere, bu olaydan yararlanarak 1838 yılında ünlü bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla İngiltere’ye tanınan ayrıcalıklar kısa bir süre içinde diğer batı Avrupa devletlerine de tanınmıştır. “Nitekim 1838 ve 1839 yıllarında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret antlaşmalarında gümrük resmini %12 den %3’e indiren Osmanlı hükümeti kısa bir zaman sonra finans kapitali temsilcilerinin ardarda gelen ödünç para verme teklifleri ile karşı karşıya kalmıştır”(Kazgan,1995:1). 1831-1841 arasında Fransa, bir dizi Alman prensliği, İskandinav ülkeleri, İspanya, Felemenk, Prusya, bir dizi İtalyan krallığıyla imzalanan anlaşmalar bunu izledi (Cem, 1970: 177). Mal, İnsan ve hizmet hareketlerinde tek taraflı serbestliği getiren bu anlaşmalar ile Osmanlı adeta yarı sömürge bir ülke haline gelmiştir.

* Osmanlı Devleti, ilk defa dış borç almak zorunda kaldığı Kırım Savaşı sonrası 1856 yılının şubat ayında azınlıklara geniş haklar tanıyan Islahat Fermanı’nı ilan etti; izleyen ay içinde de Paris Antlaşması imzalandı. Islahat Fermanı kaynağı ve ortaya çıkış nedeni borç alınan Avrupa devletleridir. Bu

fermanın esasları Fransa'nın ısrarı ile Avusturya, İngiltere ve Fransa tarafından belirlenmiştir. Osmanlı Devleti Paris Antlaşması şartlarını lehine çevirmek için bu fermanı ilan etmek zorunda kalmıştır. Ferman'ın “ üçte ikisi azınlıkların imtiyazlarına, geri kalan kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancıların imtiyazlarına ayrılmıştı... bu görüntü içinde Türk-Müslüman unsura yer aramak boşunadır” (Yerasimos, 1976: 697 698). Paris Barış Antlaşması, Osmanlı'yı “lafı” Avrupa devletleri ailesine dahil ederken, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstermeyi yine “lafı” ihmal etmiyordu (Kazgan, 2002: 23).

* Islahat Fermanı'nı 1858 tarihli Arazi Kanunu izledi. Bu kanunla yabancılara Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyeti hakkı tanınarak, serbest ticaretin kentlerde ve kentsel kurumlarda yarattığı yıkım, Batı sermayesinin girişiyle köylerde de gerçekleşebilir hale geldi (Kurumuş, 1976: 76 120).

* Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma düşünce, İngiltere 1878'den sonra politikasını değiştirerek Osmanlı içindeki Ermeni, Kürt ve Araplarla ilgilenmeye başlamış bu gurupları sürekli olarak Osmanlı aleyhine kışkırtmıştır.

* Borç veren batı Avrupa ülkeleri Osmanlı'nın iç işlerine karışma olanağı elde ederek, isteklerinin gerçekleştirilmesi için uyguladıkları politikalarda başarılı olmuşlardır. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması bunun açık bir örneğidir.

* Osmanlı Devleti 23 Aralık 1876'da kanun-i Esasî'nin (anayasa) ilanı ile birlikte başlayan anayasal bir yönetim sürecine girmiştir. Devlet artık padişahın isteklerine göre değil anayasa ilkelerine göre yönetilecektir. 14 şubat 1878 tarihine kadar süren bu döneme I.Meşrutiyet dönemi denir. Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında moratoryum ilan ederek dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasından sonra I.Meşrutiyet döneminin başlaması bir tesadüf değildir. padişahın yetkilerinin kısılarak ülke içersinde yaşayan azınlıkların parlamenter bir sistem yoluyla ülke yönetiminde söz sahibi olması amaçlanmıştır.

* 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşları sonrası imzalanan Ayestefenos Antlaşması'nda (3 Mart 1978), Osmanlı Devleti önemli tavizler vermek zorunda kalmış, ancak anlaşmayı kabul etmeyen Avrupa ülkelerinin tepkisi karşısında Berlin'de yeni bir konferans toplanarak 1878 Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Osmanlı'nın 19.yüzyılda en çok toprak kaybettiği bir anlaşmadır. Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı'nın dağılma süreci hızlanmış, Ermeni sorunu ilk defa uluslararası bir anlaşmada yer almıştır. Anlaşmada en karlı çıkan devletler Bosna-Hersek üzerinde haklar elde eden, Avusturya ve Kıbrıs'ı üs olarak alan İngiltere'dir. Anlaşmada borç alınan ülkeler lehine önemli tavizlerin verildiği görülür.

* Berlin Antlaşması sonrası Tunusun, Fransızlar tarafından işgali (1881), Mısırın İngilizler tarafından işgali (1882), Doğu Rumeli'nin Bulgar Prenslığı ile birleşmesi (1885), Girit sorunu ve Osmanlı -Yunan Savaşı (1897)

gibi, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bir dizi daha önemli gelişmelerin olduğu görülür. Bu olaylar Osmanlı'nın ekonomik olarak acze düşmesiyle paralel gelişen ve toprak kaybıyla sonuçlanan önemli hadiselerdir. Avrupa ülkeleri bir taraftan Osmanlı'ya sürekli borç verirken, diğer yandan Osmanlı topraklarını çeşitli bahanelerle işgal etmektedir.

* 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. II.Meşrutiyet'in ilanı egemenlik, hak ve özgürlüklerin önünü açarak devletin sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan bir arayış içinde olduğunun önemli bir göstergesidir.

* II.meşrutiyet sonrası Trablusgarp (1911), I. ve II. Balkan savaşları (1912-1913) başlamıştır. Bu savaşların nedeni Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası nedeniyle Balkan devletlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtması olarak ifade edilse de İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devletine borç verme ve destekleme karşılığında önemli tavizler elde etmesinden Rusya rahatsız olmuştur. Kısaca Osmanlı'nın Avrupa'ya yaklaşması Rusya'yı harekete geçirmiştir. Bu nedenlerle Rusya panslavist politikalara hız vererek Balkan devletlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Yapılan savaşlar ve imzalanan antlaşmalar sonucu Trablusgarp ve Oniki Adalar ve Rodos (geçici olarak) İtalya'ya verildi (Üşi Antlaşması 1912), Osmanlı Devleti Londra konferansında (1912), Midye-enez çizgisinin batısında kalan topraklarını kaybetti, ayrıca Bozcaada ve Gökçeada dışındaki bütün Ege adaları Yunanistan'a verildi.

* Kapitalist Avrupa ülkelerinin sömürgecilik anlayışı ve Dünya doğal kaynakların paylaşımı konusunda kendi aralarındaki rekabet 1914 yılında büyük bir çatışmaya dönüşerek I.Cihan Savaşı başladı.

* 1914-1918 birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde "Lozan Antlaşması'nın getirdiği kayıtlar dolayısıyla, 1923-1929 döneminde Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapı devam etti. Cumhuriyet yönetimi, bu dönemde tam etkili olamadı. Bir kere gümrüklerin devlet eliyle yönetilebilir olması 1929'u bekledi" (Kazgan, 2004: 25). Dolayısıyla Atatürk Türkiye'sinin iktisadi politikaları için uygun zemin olmadı.

V. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde içsel ve dışsal dinamikler borçlanmada çok etkili olmuştur. Osmanlı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma olmadan yaşayamaz hale gelmiştir. Kapitalist Avrupa ülkelerinde aşırı sermaye birikimi Osmanlı'da dış borçlanmayı teşvik ederek, Osmanlı'yı sömürüye açık bir pazar haline getirmiştir. Osmanlı kısa bir sürede ekonomik olarak batıya bağımlı bir ülke olmuştur. Batı Avrupa ülkelerine tanınan ayrıcalıklar ve verilen tavizler, devletin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını önemli derecede etkilemiştir. Bu dönemde, "Osmanlı'nın ulusal bir merkez bankası yoktur, Merkez bankasının işlevleri, 1863 ve 1875 imtiyaznameleri ile, bir İngiliz-Fransız ortak kuruluşu olan Osmanlı Bankasına (Bank-ı Osmani-i Şahane'ye

verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı, bankacılık kesimini de etkilemiş, kredi piyasasına ağırlıklı olarak dış ticareti finanse eden yabancı bankaların egemen olmasına yol açmıştır." (Akgüç, 2004: 72). Borç alınan ülkeler İngiltere ve Fransa başta olmak üzere kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapma ve iç işlerine karışma olanağı elde etmiştir. Osmanlı Bankası Avrupa finans kapitalinin en önemli kurumuydu. Bu aracı kurum vasıtasıyla bütçe açıklarının yüksek tuttuğu faizler ve borçların anaparaları güven içinde Avrupa'ya akıyordu. Bu sayede Osmanlı dış kaynaklı finans kapitaline eklenmişti.

Dış borçlanmanın içsel dinamizmi, mali sistemin düzeltilmesi için alınan önlemlerin yetersizliği nedeniyle borçlanmayı daha çok teşvik etmiştir. Bütçe ve dış ticaret bilançosu açıkları, hanedanlık mensuplarının gösteriş ve lüks tüketimi, alınan borçların savaş giderlerinde kullanılması, daha önce yapılan borçların anapara taksit ve faizlerine ödenmesi, dış borç nedeniyle ortaya çıkan krizi daha da derinleştirmiştir. Rasyonel kaynak bulunmadan yapılan dış borçlanmalar Osmanlı Devleti'ni mali bir kaosa sürükleyerek, 1875 yılında moratoryum ilan edilmiş, böylece vadesi gelmiş dış borçların ödenmesi belli bir süre için geçici olarak durdurulmuştur.

Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyemez durumda olduğunu ilan edince 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) tarihinde ünlü "*Muharrem Kararnamesi*" ilan edildi. Bu kararname ile bir dizi vergi gelirlerinin alacaklılara terk edilmesi, dış borçların tam bir dökümünün yapılarak borç miktarının belirlenmesi, vergi gelirlerinin tahsili ve borç yönetimi için alacaklı ülkeleri temsil eden kişilerden oluşan bir kurulun idaresinde "Duyun-u Umumiye İdaresi" kuruldu. Böylece batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaları resmi bir anlaşmayla onaylanmış oldu. Duyun-u Umumiye İdaresi 13 kalem mala el koymuştur, Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren adeta iki bütçeli ve iki maliye bakanlığı olan bir devlet haline gelmiştir. Bu idare zamanla devlet gelirlerinin % 31.5'ini kontrol eden bir kuruma dönüşmüştür.

Dış borçlanmanın ekonomik açıdan önemli etkilerinden biri de, sanayileşme atılımını önlemesidir. Sanayileşme atılımında özellikle verilen kapitülasyonlar, İngiltere başta olmak üzere imzalanan dış ticaret anlaşmaları ve dış borçlar önemli derecede etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi genel olarak tarıma dayanmakla birlikte, Osmanlı Devleti 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da başlayan sanayileşme devrimine adapte olamadı bu nedenle sanayide, makine gücünün kullanıldığı bir sanayi kurulumamıştır. El emeğine dayalı mevcut yerli sanayi de batı Avrupa ülkelerinin rekabeti karşısında hızla gerileyerek kısa süre içinde çökmüştür. Özellikle Adam Smith'in Liberal iktisadi kurallarının 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması'yla baskı altında uygulanmaya çalışılması sanayinin daha doğmadan ölmesine yol açmıştır. Verilen tavizler ve anlaşmaların yabancı girişimcilere sağladığı ayrıcalıklar karşısında yerli girişimciler ya piyasadan çekilmek yada yabancılarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'ni kendisine geniş bir tüketim ve hammadde pazarı olarak gören Avrupalı kapitalistler bir taraftan mallarını satarken, diğer yandan kendi aralarında kurdukları şirketlerle ulaştırma, endüstri, bankacılık, kamu hizmetleri ve hatta tarım alanlarına yatırımlar yaparak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geniş yatırım fırsatlarını iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak ülkede limanlar, demiryolları, elektrik, havagazı, su, tütün işletmeleri, çeşitli madenler, fabrikalar ve hatta kamu hizmetleri yabancıların eline geçmiş ve Osmanlı Devleti batının açık bir pazarı haline gelirken, sömürde artmıştır.

Dış borçların Osmanlı'yı ekonomik ve mali açıdan zayıflatması yabancıların isteklerini artırmıştır. Öyle ki, dış borçlar devletin egemenlik haklarına gölge düşüren bir dizi ekonomik ve siyasi olaylarında başlangıcı olmuştur. 1838-1841 yıllarında ticaret anlaşmalarıyla batılı ülkelere tanınan ayrıcalıklar, zamanla Osmanlı'yı yarı sömürge bir devlet haline getirmiştir. 1856 yılında azınlıklara geniş haklar tanıyan Islahat Fermanı ve arkasından imzalanan Paris Antlaşması, Yabancılar, Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyeti hakkı getiren 1858 tarihli Arazi Kanunu, Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında moratoryum ilan ederek, dış borçları ödeyemeyeceğini açıklamasından sonra 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, 1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı'nın dağılma sürecine girmesi ve Ermeni sorununun ilk defa uluslararası bir anlaşmada yer alması, 1878'den sonra İngiltere'nin Osmanlı içindeki azınlıklarla ilgilenerek, bu gurupları sürekli olarak Osmanlı aleyhine kışkırtması ve 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulması dış borçlarla bağlantılı önemli hadiselerdir.

II. meşrutiyet sonrası Trablusgarp (1911), I. ve II. Balkan savaşları'nın (1912-1913) nedeni, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası değil, Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devletine borç verme ve destekleme karşılığında önemli tavizler elde etmesinden Rusya'nın rahatsız olmasıdır. Osmanlı'nın Avrupa'ya yaklaşması Rusya'yı harekete geçirmiştir. Rusya panslavist politikalara hız vererek Balkan devletlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Yapılan savaşlar ve imzalanan antlaşmalar sonucu Trablusgarp ve Oniki Adalar ve Rodos (geçici olarak) İtalya'ya verildi (Üşi Antlaşması 1912), Osmanlı Devleti Londra konferansında (1912), Midye-enez çizgisinin batısında kalan topraklarını kaybetti, ayrıca Bozcaada ve Gökçeada dışındaki bütün Ege adaları Yunanistan'a verildi. Yenilginin getirdiği felaketler, toprak kaybı yanında Trakya ve Anadolu topraklarına akan milyonlarca göçmenin yarattığı ekonomik bunalım dış borçlar sebebiyle yaşanan krizi daha da derinleştirmiş, ancak ulusçu girişimleri ateşlemiştir.

1854-1923 yılları arasında girilen her savaş toprak kaybıyla sonuçlanmış ve yapılan anlaşmalar batılı ülkelerin baskı ve istekleri dikkate alınarak imzalanmıştır. Bu dönemde Avrupa ülkeleri bir taraftan Osmanlı'ya sürekli borç verirken, diğer yandan Osmanlı topraklarını çeşitli bahanelerle işgal etmiştir. Diğer yandan Tanzimat Fermanı'yla başlayan batılılaşma süreci I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile devam etmiştir. Tanzimat'la başlayan "reform" süreci

garip bir çelişkiyle ekonomiyi yarı sömürgeleştirirken, siyasal alanda olumlu etkiler bırakmıştır (Karakoyunlu, 1997: 65 87).

Cumhuriyet ilan edilmeden kısa bir süre önce 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin batıya ekonomik ve siyasal olarak bağımlılık ilişkisini “*Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için resim muamelesi vesaire tanzimi hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez...Osmanlı ülkesi ecneblerin müstemlekesinden başka bir şey değildi.*” (İnan, 1972 : 61) sözüyle açıkça ifade etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinden sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan ağır bir borç yükü miras kalmıştır. Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde müzakere edilen Osmanlı borçlarının anlaşma hükümlerine göre, birinci Dünya Savaşı'ndan önce alınan borçların % 40'ı Türkiye Cumhuriyeti'nin omuzlarına yüklenmiştir (84.6milyon TL). Atatürk Türkiye'sinde yeni bir ekonomik yapı meydana getirmek için büyük bir gayret sarf edilmeye başlanmıştır. Ancak devir alınan dış borç yükü yeni Cumhuriyet hükümetinin karşı karşıya bulunduğu sorunlar arasında en önemlisidir. Atatürk'ün iktisadi politikalarının uygulanmasında, dış borçlar yeni ekonomik atılımlara girişilmesini engelleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Lozan Antlaşması'nın getirdiği kayıtlar dolayısıyla, 1923-1929 döneminde Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapının devam etmesi nedeniyle Cumhuriyet yönetimi, bu dönemde tam olarak etkili olamamış, ulu önder Atatürk'ün iktisadi politikaları olumsuz yönde etkilenmiştir. Son Osmanlı borcu 25 Mayıs 1954 tarihinde ödenmiş, böylece 1854 Kırım Savaşı'yla başlayan dış borç tuzağından kurtulmak için tam olarak bir asır geçmiştir.

Kaynaklar

- Akgüç, Öztin. (2004), “Cumhuriyet Döneminde Finans Politikaları ve Finansal Kurumlarda Gelişmeler”, *İktisat Dergisi*, İFMC Yayını, Sayı : 440, İstanbul. s.72.
- Avcıoğlu, Doğan. (1968), *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Blaisdell, Donald. (1940), *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, TC Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayını, Yayın No: 24, İstanbul.
- Cem, İsmail. (1970), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cezar, Yavuz. (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan yayıncılık, İstanbul.
- Çağlayan, Toper. (1980), “Osmanlı Dış Borçlarının Neden ve Sonuçları” (1854-1923)”, *Maliye Dergisi*, Sayı : 47, Eylül-Ekim, Maliye Tetkik Kurumu, s.28.

- Earle, E.M. (1972), Bağdat Demiryolu Savaşı (çev.K.Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Eldem, Vedat. (1970), Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Falay, Nihat. (1989), Maliye Tarihi, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Güneş, İhsan. Akyüz, Y. Kocatürk, U. Bozkurt, G. Aybars, E. Çağan, N. Ergun, M. Bilim, C. (2002), Atatürk İlkeleri Ve İnkilâp Tarihi I / 1, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara.
- Gürsoy, Bedri. (1984), 100. Yılında Düyun-U Umumiye İdaresi, Üzerine Bir Değerlendirme, Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'a Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları. İstanbul.
- İnan, Afet. (1972), Devletçilik İlkesi Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- İnce, Macit. (1976), Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi), 3.Baskı, Kalite Matbaası, Ankara.
- Karakayalı, Hüseyin. (1998), Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi, Emir Ofset, İzmir
- Karakoyunlu, Yılmaz. (1997): Türk Ekonomisi'nde Çağdaşlaşma Süreci, Diyalog Yayınları, İstanbul.
- Karlık, S.Rıdvan. (1997), Türkiye Ekonomisi, Yayın No: 607, Beta Basım Yay. Dağıtım A.Ş, İstanbul.
- Kazgan, Gülten. (2004), "Türkiye Baskı Altında", *İktisat Dergisi*, İFMC Yayını, Sayı : 440, İstanbul. s. 25.
- Kazgan, Gülten. (1999), Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Giderken Türkiye Ekonomisi : 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, Gülten. (2002), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi , İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları 22, Ekonomi 3, İstanbul.
- Kazgan, Haydar. (1990), Galata Bankerleri, TEB Yayını, İstanbul.
- Kazgan, Haydar. (1995), "Borçlarına Sadık Ülke Türkiye", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, Sayı: 1, İstanbul. ss. 1 2.
- Kıray, E. (1993), Osmanlı'da Ekonomik yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurumuş, O. (1976), Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul.
- Minibaş, Türkel. (2004), "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl ", *İktisat Dergisi*, İFMC yayını, Sayı: 440, İstanbul. s.17
- Morawitz, Charles. (1978), Türkiye Maliyesi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 1978-188. Ankara.
- Pamuk, Şevket. (1984), Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, Yurt Yayınları, Ankara.
- Selik, Mehmet. (1973), 100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi, 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- Şahin, Hüseyin. (2002), Türkiye Ekonomisi, 7. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Ülman, A. Haluk. (1972), Birinci Dünya Savaşına Giden Yol, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 333, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Yeniay, İ. Hakkı. (1964), Yeni Osmanlı Borçları Tarihi. İ.Ü. İktisat Fakültesi, Yayın No. 150, Ekin Basımevi, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos. (1976), Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, Cilt I, Cilt II ve Cilt III, Gözlem Yayınları Bilim Araştırma Dizisi, İstanbul.